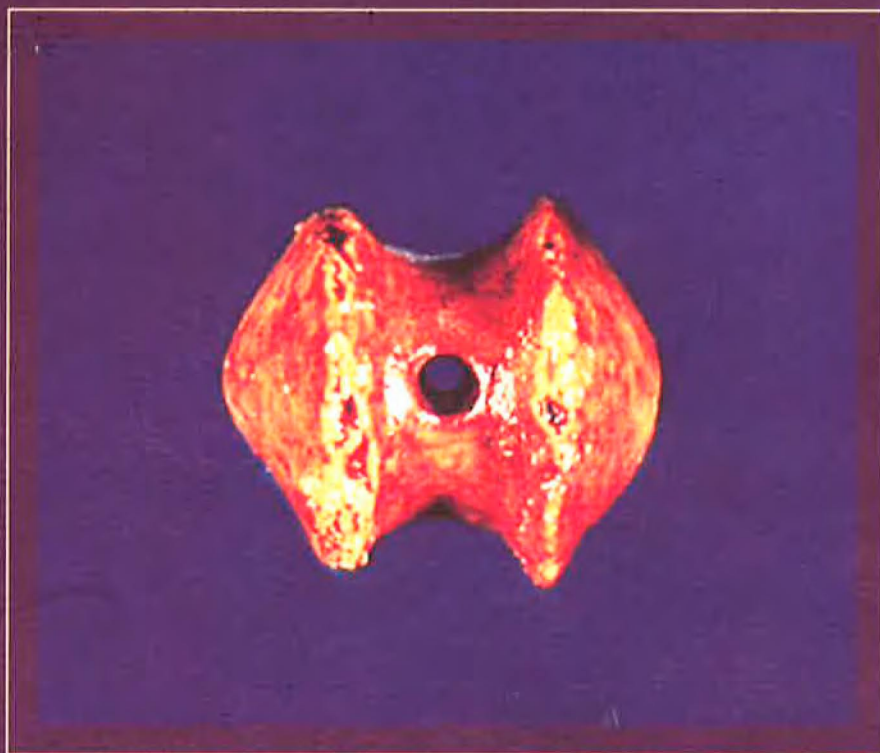

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2002

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2002

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

© Göteborgs universitet 2002

ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid

Institutionen för arkeologi

Göteborgs universitet

Box 200

405 30 Göteborg

Ansvarig utgivare

Kristian Kristiansen

Redaktion

Kristian Kristiansen

Per Persson

Grafisk formgivning

Lena Troedson,

Riksantikvarieämbetet UV Väst

Layout

Eva Englund,

Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Montering

Per Persson,

Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Framsida

Bärnstenspärla från Hjelmars Rörs gånggriften i Falköping.

Foto: Tony Axelsson.

Engelsk språkgranskning

Karl-Göran Sjögren

Tryck

Livréna Grafiska AB, Kungälv

Foto: Jari Nordbladh

Birgitta Carlbom (1938-2003)

Innehåll

Kan (for-)historisk arealanvändelse rekonstrueras kvantitativt? <i>Bent Odgaard & Peter Rasmussen</i>	5
Dyster står dösen <i>Cornelius Holtorf</i>	11
”Monumentet”, en plats för kollektivets ceremonier? <i>Betty-Ann Munkenberg</i>	27
Öggestorps åkrar <i>Leif Häggström</i>	37
Gravstolpar och långtida meningssammanhang <i>Tore Artelius & Mats Lindqvist</i>	49
Järnålderns mångfunktionella långhus, myt eller verklighet <i>Lennart Carlie</i>	61
Varför fanns det inga thegnar i Nossebro? <i>Carl Löfving</i>	73
Neolitiska ravperler i Västergötland <i>Klaus Ebbesen</i>	85

Dyster står dösen

Reflektioner kring död och minne utifrån gånggriften vid Lunden i Tegneby socken på Orust

Cornelius Holtorf, Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen

Abstract

”Depressing stands the dolmen. Reflections on death and memory concerning the passage-grave at Lunden, Tegneby parish, Bohuslän, Sweden”:

Monuments are reminders. They keep reminding us of what was in the past and of how past people wished to be remembered by later generations. This paper is about a passage-grave in Lunden on the island of Orust off the West Coast of Sweden. It is a site of death and a site of memory. Death did not only occur in prehistory here, and local memory is not just connected to the imposing megalithic grave. A second monument only a few meters away is a memorial stone for the archaeologist Gabriel Wilhelm Ekman, who died while excavating the passage-grave on 20 September 1915. This paper interprets the Neolithic tomb by tracing the story of Ekman’s death and its aftermath.

Forntidens monument är åminnelser. De minner om det förflutnas innehåll och innesluter föreställningar om hur människor ville bli betraktade av framtidens invånare (Holtorf 1996).

Jag kommer tydligt ihåg mitt första besök vid megalitgraven vid Lunden på Orust. Det var en solig decem-berdag 1998, landskapet var snötäckt, och egentligen av-såg jag att besöka en annan och mer omtalad megalitgrav.

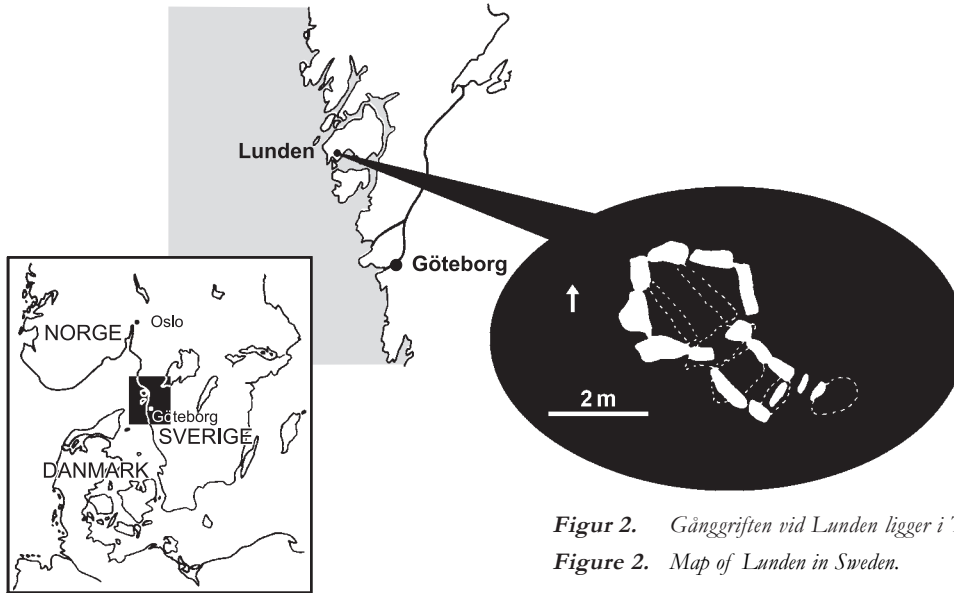
På något vis måste jag under min färd genom landskapet uppenbarligen helt ha missat skylten som utvisade denna. När jag plötsligt såg en skylt som visade vägen till en megalitgrav, bromsade jag därför in, parkerade min bil på den lilla parkeringsplatsen, och gick de få hundra met-rarna fram till graven. På så sätt kom jag att första gången stå framför gånggriften vid Lunden i Tegneby.

Monumentet är en ganska typisk gånggrift från tidig

Figur 1. Gånggriften vid Lunden idag.
Foto: Cornelius Holtorf 1999.

Figure 1. The passage grave at Lunden today.

Figur 2. Gånggriften vid Lunden ligger i Tegneby socken på Orust.
Figure 2. Map of Lunden in Sweden.

mellanneolitisk tid (ca 3200 f.Kr.). Graven ligger i en terrassering på en mindr höjd och är idag belägen på en höjd av 45 meter över havet. Landhöjningen i regionen innebär att gånggriften under neolitisk tid legat åtskilligt närmare havet, på en nivå av ca 25 meter över havsytan (Enqvist 1922: 54, 57-59). Spår av neolitisk bosättning finns bortåt 200 meter från graven, och bosättningens lokalisering till öns inland antyder att både åkerbruk såväl som fiske varit de avgörande näringsfången i dåtiden (Persson 1991).

Figur 3. Minnstenen över Wilhelm Ekman vid gånggrift i Lunden. Foto Cornelius Holtorf 1999.

Figure 3. Memorial for Wilhelm Ekman at the passage grave at Lunden.

Gånggriften består av en gravkammare som är mindre än två gånger två meter stor. Denna har både formats av och täckts med stora naturliga stenblock. Kring gånggriften finns en hög ca 10 meter i diameter, och genom denna löper en ungefär tre meter lång passage som entrén till gravkammaren (Enqvist 1922: 54; Tilley 1999: 216). Allt detta är drag som är vanliga för monument och miljöer som denna, och det finns flera liknande fornminnesplatser i denna del av Sverige och också i norra och västra Europa; och ändå är just detta monument och denna fornminnesplats unik och på flera specifikt vis omtalad i svensk arkeologi. Det är en fornminnesplats som likt alla gravmonument kretsar kring begreppen död och minne, men inte endast i förhistorisk mening, och inte enbart i egenskap av att vara en monumental megalitgrav; ett andra monument bara några meter från megalitgraven binder också samman det förflutna och det närvarande på ett tydligt vis. Detta är en minnsten som upprests över arkeologen Gabriel Wilhelm Ekman som dog här på platsen den 20 september 1915 i samband med den arkeologiska undersökningen av megalitgraven.

I en dagstidning rekapitulerades senare de tragiska händelser som inträffat under denna dag. Det hade varit en alldeles vanlig måndagmorgon; Arbetet med utgräv-

ningen hade påbörjats någon gång på förmiddagen, mellan klockan 10 och 11. På olycksdagen arbetade Ekman liggande på knä inne i gravkammaren. Hans gode vän och kollega Arvid Enqvist och två lokala hjälpredor höll utanför graven på med att sälla jord från gravkammaren. C. W. Nygren, en annan arkeolog och forskare från Uppsala, specialiserad inom ämnet geografi, hade hand om dokumentationen, och just denna dag hade han strosat iväg för att beskriva landskapet kring graven.

Allt skedde mycket plötsligt. Ett av de enorma stenblocken hade rört sig, men detta utan att någon verkar ha omedelbart registrerat detta. Stenblocket föll, och Ekmans oskyddade skalle krossades. Samtliga närvarande rusade till, och med förenade krafter lyckades det dem att dra Ekman ut ur gravkammaren. Men Ekman var redan livlös. Ännu så sent som under 1980-talet kom sonen till den dåvarande sjuksköterskan på orten mycket väl ihåg hur hans mor hastigt hade kallats till olycksplatsen, och han mindes också att hon endast kunde bekräfta att Ekman var död (Jankavs muntlig uppgift).

Det lilla Orustsamhällets invånare tog beskedet om Ekmans död hårt. Ekman hade bott och verkat i Nösund under många månader och lokalbefolkningen hade kommit att hålla av honom. Som det nu hände sig, hade en middag sedan länge planerats till just olycksdagen, och denna som skulle hållas för att man ville visa uppskattningen av Ekman (Persson muntlig uppgift). Istället för denna fest, kom nu alla fanor i det lilla samhället under flera dagar vaja på halv stång som ett uttryck för bygdens aktning för en omtyckt främling.

Bortåt fem årtusenden tidigare hade döden också gjort sig påmind, då i det neolitiska samhället. För den lilla gruppen var det en kännbar förlust när en av de egna försvann för alltid. Känslorna inför dödsfallet var säkerligen motstridiga och kanske var någon också lättad eller glad över dödsfallet. De nödvändiga ritualerna hade föranstaltats och tog vid; Dessa var ett traditionellt sätt att hantera döden oavsett känslorna gentemot den döde. Förberedelser gjordes för att bygga en stor gravkammare som skulle täckas av en hög av jord. Några delaktiga, kontemplerade säkerligen över om den enorma arbetsinsats det innebar att bygga en sådan grav verkligen skulle

Kand. Ekmans förolyckande

[...] Det var i måndags olyckan inträffade. Man hade som vanligt börjat vid 10- å 11-tiden på förmiddagen. Kandidat Enqvist och de båda medhjälparne från orten voro sysselsatta med att sälla grus från gravens bottenlager. Härunder hittade hr. E. en vacker bärmstenspärla, som funnits i grafven. Kandidat Nygren höll på att afväga terrängen kring platsen.

Kandidat Ekman själf fördjupade sig i undersökning af marken tätt invid en at de stora, våltunga, sidohällarna. Han gräfde en smula under hällen och påträffade därvid nästan genast en ovanligt präktig stenyx. Det gjorde honom naturligtvis ytterst intresserad och han fortsatte ifrigt att gräfva under den på kant stående jättehällen. Någon orsak till oro med anledning häraf trodde man sig ej ha, då man förmodade att hällens på marken hvilande kant var ganska bred.

Plötsligt se emellertid de öfriga hällen vackla och i nästa ögonblick falla öfver den på knä liggande kandidat Ekman. Denne hann ej gifva ett ljud från sig. Han klämdes ihop under blocket och ljöt en ögonblicklig död. De närvarande lyckades med förenade krafter lyfta på hällen så mycket att man kunde draga fram den liflösa kroppen. [...]

Bohus-Posten, 24 September 1915

(reviderad version publicerad i

Uppsala Nya Tidning, 24 September 1915

och *Bohusläningen*, 30 September 1915)

vara mödan värd (Holtorf 1999). Men de döda skulle åtminstone vara säkra här där de för alltid skulle vila i sin monumentalgrav. De levande skulle också vara säkra, de döda kunde inte längre göra upp några jordiska räkningar. Då och då skulle dock de döda även fortsättningsvis komma att spela en viktig roll för de efterlevande (Ellis 1943: 90-6).

Graven hade konstruerats med en entrégång, en passage så att kammaren lätt skulle vara åtkomlig för nya begravningar också under de år som komma skulle. I kontrast till allt detta mycket konkreta och till denna praktiska hållning står att monumentet som sådant sannolikt var byggt utifrån föreställningar om en tid utan slut, det vill säga för något som vi idag kallar evigheten. Högen och dess ytterligt solida inre blev till ett konkret bokslut över både de levande och döda i det neolitiska samhället, och skulle synliggöra dem i alla framtider som komma skulle. Under många generationer framöver skulle människor samlas vid monumentet, kanske minnas de döda, åter nämna deras namn och de händelser som timat vid begravningsritualerna. Kanske nya människor erhöi de dödas namn, detta på ett vis som gjorde att minnet av

dessa ständigt pånyttföddes (Ellis 1943: 138-47). Det kulturella minnet är i grunden alltid baserat på åminnelsen av de döda (Assmann 1999: 33-8).

Men med tidens gång har alla hägkomster, alla kulturella särdrag, alla dåtida namn raderats ut ur de levandes minnesbankar. Vi vet inte vilka som begravdes här eller ens om de en gång levde vid den närbelägna boplatzen. Även om monument som detta normalt har brukats som kollektiva gravar, vet vi inte heller hur många mänskors som fått sitt sista vilorum i gånggriften vid Lunden. Inga ben hade bevarats i graven när Ekman och hans kollegor genomförde sin undersökning (Enqvist 1922: 56). Det som återstår är i själva verket endast ett skelett av minnen; Det fanns en gång något här som var typiskt, människor med en specifik identitet hade gravlagts här. Men vad finns kvar av dem?

Figur 4. Gabriel Wilhelm Ekmans (19/12 1881 - 20/9 1915) och hans fars, August Vilhelm Ekman (9/12 1824 - 28/12 1915), grav på Uppsala gamla kyrkogård. Foto Anders Gustafsson 1999.

Figure 4. Grave of Gabriel Wilhelm Ekman (19/12 1881 - 20/9 1915) and his father August Vilhelm Ekman (9/12 1824 - 28/12 1915) in Uppsala Gamla Kyrkogård.

Figur 5. Antäckning av minnessten över Wilhelm Ekman. Foto Göteborgs Stadsmuseum.

Figure 5. Unveiling of the memorial for Wilhelm Ekman.

Figur 6. Minnestenen över Wilhelm Ekman, rest invid gånggriften vid Lunden 1915. Foto taget i samband med avtäckningen och kransnedläggning. Foto Göteborgs Stadsmuseum.

Figure 6. Memorial for Wilhelm Ekman at Lunden, in 1915. The photo was taken at the time of the unveiling of the memorial with deposition of a wreath.

Självklart finns inte heller några fysiska rester av Ekman vid Lunden. Efter dödsolyckan hade Manne, Wilhelms bror, ombesörjt att den döda kroppen transportrats hem till Uppsala där familjen Ekman residerat under långliga tider. August Wilhelm, fadern, överlevde sin son med endast tre månader. Båda blev begravda i samma grav på den Gamla kyrkogården i Uppsala.

Trots avsaknaden av fysiska rester vid Lunden är Ekman's namn alltså ett levande minne i bygden på Orust. En sten med inskription minner oss. Det förhistoriska monumentet och bopplatsen är idag bara ett neolitiskt arkeologiskt arv, men Ekman's namn är en del av levande minnes som bärs vidare genom tiden av levande människor (Assmann 1999: 181, 324-6). På samma gång ger den "enkla" och obearbetade minnestenen med sin strama inskrift oss intryck av att vilja referera till ett inte helt tidspecificerat och klarlagt förflutet. Minnet som platsen och monumenten tillsammans hårbärgerar blir i sin fysiska form till ett bricolage över, och en sammansmältning av, olika tidsåldrar.

När minnesstenen avtäcktes 1915, hade lokalbefolkningen och säkerligen några av Ekman's kollegor, hans vänner och familj församlats inför denna speciella händelse; till en ritual för hägkomst. Om man föreställer sig att samtliga deltagande i denna ceremoni, istället för att ha riktat sina blickar mot minnesstenen, såg mot

Figur 7. Wilhelm Ekman. Kaffepaus under utgrävningen av gånggriften vid Leby, Tegnyby sn. Foto Göteborgs Stadsmuseum.

Figure 7. Wilhelm Ekman. Coffee break during the excavation of the passage-grave near Leby, Tegnyby parish.

Figur 8. Wilhelm Ekman med sin käresta 1915. Foto Göteborgs Stadsmuseum.

Figure 8. Wilhelm Ekman with his love in 1915.

megalitgravens ingång, skulle sällskapet framstå nästan som en autentisk bild av de sörjande i en neolitisk begravningsritual kretsande kring förfäderna.

Från området kring gången in i gånggriften finns fynd som pekar mot att rituella offer gjorts. Keramikkarl har krossats, och arkeologerna har konstaterat att bortåt 400 fragment härrör från ett tjugotal kärl, många av dem dekorerade (Tilley 1999: 216). Även i kammaren fanns en del keramikskärvor. Ekman och hans arbetslag fann också stenartefakter i kammaren; delar av en spjutspets i flinta, en pilspets i samma material, en vacker dubbeleggad skaft-hålsyxa samt sex bärnstenspärlor (Enqvist 1922: 55-57). Dessa var föremål som åtföljde de döda in i en ovisst framtid. Föremålen övertygade de levande om att de bortgångna både var och skulle bli väl omhändertagna.

Wilhelm Ekmans egen framtid var väl utstakad när han avled. Vid 33 års ålder skulle bland annat hans doktorsavhandling snart färdigställas. Ekman, som ursprungligen var botaniker, hade ändrat sin forskningsinriktning och var en av Knut Stjernas studenter i Uppsala. Han var en i gruppen av unga forskare som Stjerna utvalt därför att de ansågs lämpliga för att tillsammans producera en första jämförande studie kring de äldsta invånarna i den svenska stenåldern (Nerman 1963-4; Enqvist 1922: 1).

Sedan 1907 hade Ekman tillbringat många somrar med fältarbete i Bohuslän, den region som han ålagts att beforska. De rapporter som Ekman tillsände forskningens auktoriteter i Stockholm och Uppsala skildrar väl den iver och energi med vilken han själv och den lilla gruppen forskare gav sig in i arbetet med ett antal neolitiska monument och fyndplatser i regionen.

Den hängivne forskaren Ekman var säkerligen förenöjd med livet. Ett fotografi visar honom och hans arbetslag under en rast i det tunga arbetet; Här finns mat, kaffe, en vinbutelj syns och mycket glädje strömmar från bilden. En annan bild visar Ekman omfamnande sin älskade. Vi vet idag inte längre vem hon var. Det enda vi kan se är att bilden avslöjar att de två sannolikt planerade en lycklig gemensam framtid...

Det är inte rimligt att tänka sig att Ekman, som hade så mycket att förlora, inte skulle ha insett den stora faran som låg i att arbeta inne i kammaren, under de stora hängande blocken. Den 18 september, två dagar före olyckan, hade Ekman sänt ett brev till sina överordnade i Stockholm. Efter att ha avslutat den arkeologiska utgrävningen inne i kammaren, omtalas att han nu skulle ta i tu med att undersöka passagen in i densamma, gången in i högen. Men han tordes inte riskera att underminera sidostenarna

* Endast den nya takläggningen är sprängd

2.

den omedelbart. Innean detta ober-
örskas jag dock konferera med Riks-
antikvarien angående bästa sättet här-
på. De blocken, .i. 3 ämnestornen beträffande
de 2 genom sprängningen blifvit på kartan
på att utan vidare kunna hvilas på kam-
marens väggstuccas, måste de på något
sätt stödjäs. Andels förkastligt anses jag
då resera gipset med järnkrokar, aläms-
ligt är väl öppen stölg så som med resten stökas
med konstruerade stölbällor. Jag har tänkt
mig bästa sättet vara att fylla kam-
maren ända upp under taket med sten och grus,
hvarigenom detta kan omedelbart hvilas
på denna bädd. Detta borde öppen bli
enklaste sättet att utifrån detta i öfrigt lussvärliga
arbetet, ehuru fyllningen är frukt förde gäll
så lågt upp. Dock emottas Riksantikvariens
beslut i denna punkt, och då den sagt gräf-
ningen i gånge närligen kan börja på
afven, inkom detta arbete skett, och
färdig på onsdagen, kan skickas per
telegraf under måndagen.

Då detta arbete gipset kräves
vida mer arbete och kastad än som
antogs vid uträknande af det utvärderings-
liga resultatet, bevisstills jag öppen, huru-

Andra sidan ur Ekmans sista brev adresserat till Riksantikvarien i Stockholm, den 18 september 1915 (ATA).

The second page of Ekmans last letter to the "Riksantikvarien" in Stockholm, 18 September 1915.

+

Wilhelm Ekman.

Ett smärtsamt och oväntat dödsbud har ingått från Bohuslän, förmälande att filosofie kandidaten Gabriel Wilhelm Ekman där fallit på sin post.

Wilhelm Ekmans namn är känt inom vetenskapliga kretsar såväl i Sverige som grannländerna. Efter ingående förberedande studier hade han tagit till sin stora livsuppgift att bringa reda i Bohuslän för de nordiska arkeologiskt-geografiska problemens tolkning, synnerligen viktiga arkeologiska förhållanden. Det mycket omfattande och breitt lagda värdet påbörjade han ensam för ca 8 år sedan, men samlade så småningom kring sig en grupp kamrater, som hvar och en fick sitt speciella Gebiet att förarbeta. Det hade varit hans afsikt att de omfattande fältarbetena med innevarande sommar skulle vara slutförda: utgrävning af fasta fornlämningar, en utredning om och kartläggning öfver Örusts och Tjörns geografiska utsträckning vid olika förhistoriska epoker, undersökning af torfmossarnas vittnesbörd om forna tiders växtvärld och klimat m. m. För den slutliga sammanfattningen af materialet hade Ekman sorgfälligt förberett sig genom åralånga trängna studier i Nordens viktigare arkeologiska museer.

Det var vid utgrävningen af en stenkammargräf på södra Örust, som han dödades. Sörjande stå vid bären en äldrig fader, filosofie jubeldoktorn A. W. Ekman, och en broder, aktuarien dr Manne Ekman, samt en mycket stor vän- och kamratskara.

Wilhelm Ekman var född den 29 december 1881, blef student i Upsala 1903 och aflade filosofie kandidatexamen i maj 1909.

* * *

För oss, den lilla "vetenskapsocieteten för Örust och Tjörn", som han själf önskade kalla sin medarbetarekrets, såväl som för alla med hvilka han kom i beröring framstår Wilhelm Ekman såsom den gedigne vännen och hängifne forskaren, mannen med det redliga, värfasta sinnet och det outtröttliga forskarenitet, för hvilken ingen möda var för svår, ingen uppoffring för stor, blott han därigenom kunde vinna något för sin vetenskap. Det faller ett vemodigt skimmer öfver den forskares öde, hvilken stupar, just då han börjar nalkas sin ällans mål, skaffa få njuta frukterna af de många årens mödor. Men själva döden har en glimt af storslagen skönhet, där den drabbar vetenskapsmannen ute "på fältet" under striden för ljuset och vetandet.

Då vännerna mötas härvid, står Gabriel Vilhelms plats tom, och hans vetenskapsocietet har mistat sin præs: Själft är han borta, men hvad han givit oss, skola vi aldrig glömma; det ljusa minnet af en god och uppoffrande vänskap och det ädla föredömet som riddare under ljusets fanor!

J. V. Eriksson.

i gången så länge som vikten från den jättelika takhällen vilade på dessa. Ekman föreslog därför att hela kammaren skulle fyllas med jord och grus så att de två delarna av takhällen tryggt kunde vila på detta fundament. Bara om detta gjordes ansåg han det säkert att arbeta vidare. Eftersom de arkeologiska aktoriteter vid denna tid ej samtyckte till att gravkammare fylldes efter undersökning, skrev Ekman alltså på lördagen speciellt i detta ärende, alltså i syfte att klargöra för de specifika svårigheterna. Ekman bad om att senast påföljande måndag få ett svar och utlåtande i frågan.

Över helgen måste Ekman ha ändrat sig, eller också förlorade han tålmodet, när ett telegram inte hade anlänt den åtföljande måndagen. I nyhetsrapporten från grävningarna klargörs att Ekman grävt inne i kammaren när olyckan inträffat. Om detta är sant, hade Ekman tydligen belutat sig för att fortsätta grävningen inne i kammaren, detta trots de uppenbara säkerhetsriskerna; ett beslut som blev fatalt.

Ekmans död inträffade under hösten det första året efter första världskrigets slut. Sverige var officiellt neutralt under kriget, men på det nationella planet hade sympatierna legat hos Tyskland, och kriget upptog en mycket stor del av mämniskors tankar. Två av Göteborgs stora dagstidningar rapporterade Ekmans död i en språklig form främst hört till krigsperioden och visar på att krigets retorik fortfarande var i bruk: *Död på forskningsfältet* och *Stupad på sin post* var ordvalen som brukades i media för att beskriva händelsen. Ekman hyllades som en *uppoffrande* kamrat och som en förebild för dessa; under sin livstid hade han gjort allt för sina vänner och kollegor. Sammantaget förekom tio rapporter, minnesord samt en dödsruna i sex lokala och regionala nyhetsblad i Bohuslän, Göteborg och Uppsala (bilden i *Bohus-posten* den 24 september 1915 och i *Hvar 8 Dag* den 3 oktober, föreställer dock inte Ekman utan Nygren eller Engqvist). En vän från det vetenskapliga sällskapet i Uppsala skrev i ett minnesord i en av stadens större tidningar: *Men själva döden har en glimt af storslagen skönhet, där den drabbar vetenskapsmannen ute 'på fältet' under striden för ljuset och vetandet*. Ekman's död skildrades romantiserat i ett skönhets och storhetens ljus, detta eftersom forskaren blev träffad "i fält"

J.V. Erikssons minnesord över Wilhelm Ekman. Publicerat i Upsala Nya Tidning, 22 september 1915.

J.V. Erikssons obituary för Wilhelm Ekman, in Upsala Nya Tidning, 22 September 1915.

i sin strävan mot uppbygglig upplysning och kunskap. Ingen livförsäkring utbetalades, ingen försumlig arbetsgivare kunde stämmas för iakttagande av en i mycket bristande säkerhet vid arbetsplatsen vid Lunden. Ekmans tragiska olycka var ett resultat av forskningens ständigt pågående krig mot okunskapen; han var ett krigsoffer, och han hade stupat mitt i den rasande bataljen. Precis som när det gällt de miljoner som dött i krig kom Ekmans död att förhärligas och idealiseras. Han hade krigat, spelat och förlorat - allt för sina vapenbröders välgång och det överordnade intresse som forskningen och arkeologin var. Minnestenen i Lunden är på så vis också ett krigsmemorandum.

Ännu många år efter krigsslutet upprepade Arvid Enqvist att Wilhelm Ekman fallit på sin post och hänvisade till denne som en självuppoftande kamrat (1922: Preface). På så vis hade inte Gabriel Wilhelm Ekmans liv spillts utan mening - minnet av honom skulle leva in i framtiden (cf. Assmann 1999: 43-6, 81). Det sätt som Ekman kom att beskrivas och ihågkommas på uppvisar flera drag som ryms i de tidiga germanska källorna, i sagor och andra uppteckningar. Man kan påminna sig den krigandets heroism som uttrycks i Beowulf där hjälten kämpar mot det ondas krafter för att finna de gömda skatter som fanns djupt inne i forntidens monument (Ellis 1943: 35-6, 191-4). Skatterna blir funna, men de balda hjältarna mister ofta livet i sin kamp om dessa jordiska rikedomar. Knut Stjerna, Ekmans lärare och mentor, och många forskare i samtiden kände mycket väl till Beowulf (e.g. Stjerna 1912) och sannolikt har de gjort samma koppling som jag nu gör. Det finns ju också uppgifter som gör gällande att just Bohuslän var Beowulfs hemtrakter (Ove-ring and Osborn 1994: 25-35), även om denna åsikt inte alls delades av Stjerna.

Liksom Beowulf, hedrades Ekman och hans um-bäranden, av de efterlevande genom uppförandet av ett minnesmonument. ”De byggde då ett hägn på brinken; det var brett och högt det var vida synligt för seglarna på sjön” (Beowulf, 3156-3158, ed. Tore Gannholm), så att hjälten och hans kamp aldrig skulle glömmas. På så vis var också Beowulfs hög ett krigsmemorandum, en manipulation av framtidens minnen genom den medvetna konstruktionen av en tillrättalagd framtida syn på det förflutna.

In memoriam.

Wilh. Ekman.

Här är hällen
som föll öfver forskarn,
då glad han gräfde
i fyndrik forngraf.
Dyster står dösen.
Vindarne hviska
sorgliga sagan
kring ödslig ö.

Störtande stenen
hämmande hand, som
ljus ville gifva
med gärd ur jorden.
Mulltogs mannen,
boren att bryta
väg för de vilsna
i nordens natt.

Mystiska makter,
hvi fick han vika
brådt ur sin bana?
Fåfångt är fråga.
Vidsynta verket,
han lämnat, dock lefver,
taget af trogna
vänner i vård.

Vida går vemod
å karga kusten.
Hugfäst är härlig
främling hos folket.
Ristar jag runar,
sänder den stumme
hälsning och hyllning
från Bohusbygd.

Fredrik Nycander.

Figur 9. Gånggrift vid Lunden under utgrävning. Foto Göteborgs Stadsmuseum.

Figure 9. Passage-grave at Lunden during the excavations.

Monumentala krigsminnen är produkten av 1800- och 1900-talets europeiska nationalism. Samma nationalistiska känslor som rymdes i dessa fanns även i den tidiga arkeologins forskningsretorik så som vi ser på denna idag. Den var i mycket ett resultat av en strävan att i de framväxande staterna att upptäcka och konstruera sitt eget nationella ursprung och sina förfäders heroiska dåd. Både till delar av sitt innehåll och form har 1800- och det tidiga 1900-talets arkeologi varit en av romantiken influerad idealisation av både ett avlägset förflutet och av arkeologen som avslöjaren av innehållet i de hemligheter som ligger förborgade i detta förflutna. Inte sällan har Romantikens poeter beskrivit och använt såväl förhistoriska monument och arkeologer för sina metaforer (cf. Holtorf 2000-3: 5.2.1).

En sådan lyriker var Fredrik Nycander (1867-1944), som blev begraven i sin släkts gravplats, som låg i direkt anslutning till en annan av Bohusläns megalitgravar vid Åby i Tossene socken. När Nycander hörde om Ekmans död skrev han följdriktigt en dikt över dennes minne där

både det förflutna, det närvarande och framtiden vävs samman. Dikten är skriven i gammal nordisk stil och berättar historien om forskaren som undersöker en gravhög där mystiska krafter dväljs. Den dystra megalitgraven blir platsen för den sorgliga sagan om en hängiven forskares död som spreds över hela den karga kustbygden; och forskarens verk lever vidare, övertaget och förvaltat av hans lika hängivna vänner.

Ekman's vän Arvid Enqvist avslutade utgrävningen vid Lunden under den åtföljande sommaren. Han påtog sig också ansvaret för forskningsprojektet i sin helhet och förde detta till ett avslut i samband med publikationen av en monografi över stenåldern på Orust och Tjörn (1922) som också renderade honom doktorstitel. Till delar är monografien också Ekmans akademiska kvarlåtenskap och det är därför helt riktigt att denna av Enqvist dedicerats till hans minne.

Ekman är därför idag ihågkommen på minst tre olika vis: I sten, i bokform och i det levande minnet. Det senare bleknar dock med allt ökande hastighet på ett vis som ger utökat utrymme för skapandet av alltför fantasi-fulla historier. Men för att förstå den makt och kraft som ligger i minnet är det knappast till någon nytta att längre söka separera det "sanna" från det "falska" (see Assmann 1999: 273-8).

En väl ihågkommen historia relaterad till Lunden är den om att Wilhelms far förutspådde den fatala olyckan några nätter innan det att denna ägde rum. Han skrev ett brev om detta, men det anlände för sent, och Wilhelm dog (Ortman muntlig information). Detta är också en cliché typisk för många sagor. I en annan, lokalt förankrad historia, menas att Ekman skulle ha arbetat helt ensam vid graven på söndag middag efter högmässan, och att det är då han förolyckats (Gustafsson muntlig information). Även om Ekman sannolikt arbetade också om söndagarna, är det ett faktum att han dog på en måndag med flera personer närvarande. Av historien antyds dock att Ekman var så hängiven sitt arkeologiska forskningsarbete att han igenom denna hängivenhet framstod som främmande och suspekt. Arbetet var hans liv - eller åtminstone är det så han framställs. I en nyhetsrapport beskrevs Ekman som den "*hängifne forskaren, mannen med*

... det outtröttliga forskarenitet, för hvilken ingen möda var för svår, ingen uppoffring för stor, blott han därigenom kunde vinna något för sin vetenskap - en hängiven forskare, en man föranstaltad för ett forskarvärv, en man för vilken inga problem var för svåra och inga offer för stora, om det medgav honom att berika forskningen och den arkeologiska disciplinen. Vi känner alla denna typ av arkeolog, en cliché som främst syns vara prototypen för äldre kollegors önsketänkande.

Det förhistoriska monumentets meningsinnehåll har sedan långliga tider avskiljts från ett levande minne som anknyter till dess ursprung, och minnet är nu beläget bortom det som av Jan Vansina karaktäriseras som den muntliga traditionens "flytande rum" (1985: 23-4). Megalitgraven i Lunden är en del av myterna om ett avlägset förflutet och av folkliga minnen. Ända tills arkeologerna började kasta ljus över platsen, hade de mening varit begränsad till den fantasieggande kraften som ryms i stennarna på platsen.

Ekman och hans arbetslag fann några små fragment av föremål i brons inne i högen. Dessa indikerar möjligen att en sekundär begravning har gjorts i högen under någon av metallåldrarna (Enqvist 1922: 56). Sådana förhållanden är vanliga, och utvisar att både århundraden och årtusenden efter det att megalitgraven ursprungligen konstruerats har dessas funktion som gravplatser varit både kända och antagligen återupptäckt (Holtorf 2000-3: 5.1.1). De små bronserna var de enda kända och säkerställda bevisen för sekundära aktiviteter i graven fram till dess att Ekman anlände år 1915. Före Ekmans undersökning och frånfälle hade graven tilldragit sig ett marginellt intresse. Numera är det ett av de välkända förhistoriska monumenten i Bohuslän (Persson 1991: 145; Tilley 1999: 215-6).

Numera har en vägvisare, en informationsskylt och en liten parkering tillkommit i fornlämningens omedelbara grannskap. Många skandinaviska arkeologer känner till att Ekman förolyckades vid Lunden och besöker därför platsen också i syfte att se var den fatala olyckan inträffade. Historien om Ekmans död har blivit en del av den skandinaviska arkeologins kollektiva minne, och det hänvisas till inte enbart när det gäller disciplinens historia (e.g. Nerman 1963-4: 226), men också i den akademiska dis-

Figur 10. Gånggrift vid Leby, Tegneby sn. Andre från vänster Wilhelm Ekman. Foto 1915 A. Enqvist. (ATA). Ekman och Enqvist hade arbetat tillsammans under två veckor, 24 augusti - 9 september, innan de flyttade till Lunden.

Figure 10. Passage-grave at Leby, Tegneby parish. The second from the left is Wilhelm Ekman. Ekman and Enqvist had worked here for two weeks 24 August - 9 September, before they moved on to Lunden.

kussionen kring neolitikum på Orust (e.g. Persson 1991: 145) såväl som i mer populära texter och guideböcker till förhistoriska platser (e.g. Ebbesen 1993: 52; Tilley 1999: 192) och arkeologernas yrkesutövning (e.g. Engström 1994: 28-9).

Historien relateras ibland i samband med föreläsningar. Men fr. a. förekommer den ofta under arkeologiska undersökningar: "Visste du om att det fanns en arkeolog som föll i fält, på sin post?". Temat "att falla i fält" attraherar särskilt studenter och det är känt att dessa fantiserar om andra förskräckliga saker som skulle kunna hända arkeologer under utgrävning (Burström muntlig information). Undersökandet och restaurerandet av megaliter kännetecknas speciellt av ett risktagande och andra, om än ej fatala, olyckor har verkligen inträffat (bl.a. Thorvildsen 1985: 44-46). Händelserna efter öppnandet av Tutankhamons grav och "faraos förbannelse" kommer man också att tänka på.

De mer existentiella och filosofiska begrundanden som fornminnesplatser framkallar hos oss är till mycket stora delar frammanade av arkeologerna genom forsknings-

Figur 11. Gånggriften vid Lunden 1941. Foto ATA.

Figure 11. The passage-grave at Lunden, in 1941.

historien. Enligt Ola Jensen (1998) kan arkeologin beskrivas som uttrycket för en odödlighetsföreställning, en önskan och föreställning som blivit allt mer viktig i det moderna vetenskapssamhället efter att förtroendet för de religiösa världsförklaringarnas tillförlitlighet bleknat i allt större omfattning. Trots det oundvikliga i döden, kan minnet av människan bevaras genom att sammankopplas med de kollektiva och också nationella föreställningarna om det förflutnas innehåll. Omvårdnaden och bevarandet av det materiella kulturarvet skapar därför en tillåtlighet för individen att även i det moderna samhället bli delaktig av en evig närvaro i kollektiva minnen på flera nivåer, lokala såväl som nationella.

Fornminnesplatsen vid Lunden besöks ofta av arkeologer från Göteborgs universitet. Dels för att det på platsen finns ett bra bevarat exempel på en megalitgrav i direkt relation till en känd bosättning, men platsen besöks också för att Ekmans minnesten bildar en utmärkt ram för kontenplation över den arkeologiska historien och arkeologins förutsättningar. Peter Jankavs som var en av de ansvariga lärarna för många av de utflykter som gjordes av Göteborgs universitet under 1980-talet, medger dock att han inte kände till alla omständigheter kring Ekmans död (Jankavs muntlig information). Vid minnestenen relaterades enligt densamme en "passande historia". Monu-

mentet fungerade som en lämplig utgångspunkt för berättelsen om arkeologihistorien, forskningen och Ekmans död. Helt klart är att monumentet på samma gång är helt stumt när det gäller att informera om vad som verkligen hände på platsen eller vem Ekman egentligen var. Våra kunskaper om Ekman som person och forskare har, trots monumentet, eller kanske på grund av detta, blivit sudtiga, och hans gärning är inte det som står i centrum av minneskonstruktionen.

Det faktum att Ekman dog i en period som kännetecknas av texten som primär informationskälla och av existensen av omfattande arkivalier, har ändå inte inneburit att det finns någon officiell akt någonstans som beskriver hans död, förutom vad som återberättades i dåtida media. Vare sig i de offentliga arkiven i Stockholm, med vilka Ekman stod i så regelbunden kontakt fram till sin död, eller i arkiven vid museet i Göteborg, där Ekmans fältdagböcker förvaras, finns några skriftliga uppgifter kring dennes död. I den årliga rapporten för 1915 från ansvariga myndigheter konstateras enbart att Ekman och Enqvist hade genomfört undersökningar i Bohuslän (Salin 1916: IV) och i åtföljande rapporter omnämnes helt enkelt inte Ekman mer.

Nyligen har arkeologen Anders Gustafsson som bor bara några få hundra meter från Lunden påbörjat ett pro-

jekt som kommer att åter synliggöra Ekmans undersökningar av den neolitiska graven. Syftet med Gustafssons studie är att återberätta historien om mannen som döddes i megaliten och dennes forskningsresultat. Gustafsson har specialiserat sig inom ämnet arkeologihistoria, ändå är de underliggande motiven för just denna studie emotionella och har att göra med det faktum att han själv och hans familj idag lever i denna miljö. Det är märkligt att förhistoriska monument så sällan är illa omtyckta, avskydda eller fruktade (Holtorf 1999).

Även jag blev rörd av omständigheterna kring Ekmans död när jag beslutade mig för att mer i detalj utreda historien. En av mina slutsatser av efterforskningarna, är därför att minne och hågkomster inte är ämnen som förtjänar arkeologers forskningsintresse enbart på grund av vad vi kan lära om samhället i det förflutna utifrån användandet av dessa begrepp. Det är fakta att förhistoriska monument byggdes av människor lika verkliga som vi själva, i syfte att härbärgera de döda, och som påminnelser för framtida generationer. Det är också ett faktum att vi i nutiden föreställer oss hur dessa människors liv och död gestaltade sig, när vi begrunder den mening som ryms i megalitiska monument som det vid Lunden på Orust. På ett vis är det nästan oviktigt huruvida de händelser vi minns timade bara för ett hundra, eller för fem tusen år sedan. Det som spelar större roll är att vi gör rättvisa över de som uppförde monumentet och för de som det uppfördes över; Att vi accepterar monumenten som materiella bokslut över, och vädjanden om att fortsatt hedra de dödas namn och verkliga människors ideal.

Också våra egna liv är formade utifrån en uppsättning av ideal och framtida förväntningar.

Som arkeologer kan vi mycket väl sträva efter att i vår forskning belägga faktiska händelser, skapa empiriskt förankrad kunskap och skapa rationella orsaksförklaringar

kring vad vi anser har hänt i det förflutna, detta som ett bidrag till det stora mänskliga Upplysningsprojektet. Eller vi kan välja att relatera tolkande historier och förklaringar av vad fornminnesplatser betyder för oss, och kan ha betytt för andra. Vi kan också vara helt upptagna med det ständigt pågående bevarandet av arkeologiska monument i vetskap om att detta gagnar framtidens alla generationer. Hursomhelst är vi alla engagerade i en social praktik, som grundar sig på de materiella förutställningar som vi ärvt och befolkar. Detta social engagemang delar vi med våra förhistoriska anfäder, och understundom delar vi till och med med dessa forntidens människor det faktiska material som vi ständigt ger oss i kast med (cf. Barrett 1994).

Jag menar att det är denna humanistiska förståelse av kopplingen mellan människor i det förflutna, oss idag, och framtidens invånare som gör minne och hågkomster till så viktiga ämnen. Genom att fokusera på omständigheterna kring Wilhelm Ekmans död, erhöll jag möjligheten att reflektera inte bara över de minnen och hågkomster som är associerade med en specifik förhistorisk grav, men också över de drömmar och ideal som präglar och beskriver våra egna handlingar som arkeologer i nutiden.

Efter kanske en halvtimme ansåg jag att jag hade spenderat tillräckligt lång tid vid graven och minnesstenen. Det hade hunnit bli bitande kallt. Jag gick de korta stegen tillbaka till min bil och for iväg för att studera några andra förhistoriska fyndplatser och monument i området. Det dröjde flera månader tills att jag kom att göra en liknande resa i samma område. Först vid detta senare tillfälle fann jag äntligen den mer brömda plats som jag eftersökt ursprungligen. När jål kom dit kom jag återigen att tänka på gånggriften vid Lunden, hur den unge Ekman där mist livet 1915, och minnets kraft; sådana som förvaltas i sten, med trycksvärta och genom våra sinnen.

Tack

Jag är tack skyldig alla de personer som svarat på mina frågor och hjälpt mig i mina efterforskningar: Anna Boman, Mats Burström, Åsa Engström, Åsa Gillberg, Anders Gustafsson, Peter Jankavs, Kristian Kristiansen, Lise Nordenborg Myhre, Jarl Nordbladh, Oscar Ortman, Per Persson, Jan Eric Sjöberg, Karl-Göran Sjögren, Howard Williams. Fotografier har kunnat publiceras med hjälp av *Göteborgs Stadsmuseum* och *Antikvarisk-topografiska arkivet* (ATA), *Riksantikvarieämbetet*, *Stockholm*, och Anders Gustafsson, och med finansiellt bidrag från Lennart J. Häggglunds Stiftelse. Artikeln var ursprungligen skriven på engelska och presenterades som ett föredrag under en session som organiserats av Sue Alcock och Ruth van Dyke vid det årliga SAA-mötet (Society for American Archaeology) i Philadelphia i april år 2000, och jag är också mycket tacksam för inbjudan till detta möte. Översättningen till svenska gjordes av Tore Artelius.

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Riksantikvarieämbetet, Stockholm, och Anders Gustafsson, och med finansiellt bidrag från Lennart J. Häggglunds Stiftelse. Artikeln var ursprungligen skriven på engelska och presenterades som ett föredrag under en session som organiserats av Sue Alcock och Ruth van Dyke vid det årliga SAA-mötet (Society for American Archaeology) i Philadelphia i april år 2000, och jag är också mycket tacksam för inbjudan till detta möte. Översättningen till svenska gjordes av Tore Artelius.

Referenser

Arkiv

Göteborgs Stadsmuseum: Arkiv ”Bohuslän, Orust Västra Härad, Tegneby sn (nr 54 RAÄ), Lunden, Nösund” inklusive foton.

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Riksantikvarieämbetet, Stockholm: akter ”Lunden, Tegneby sn., Bohuslän” och ”Bohuslän, Landskapet allmänt -1939”; fotoarkivet ”Bohuslän, Tegneby”.

Presskällor

Bohus-Posten (22 September, 24 September 1915)
Bohusläningen (28 September, 30 September 1915)
Hvar 8 Dag (3 October 1915)

Göteborgs Morgonpost (22 September 1915)
Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning (22 September 1915)
Uppsala Nya Tidning (22 September, 24 September 1915)

Litteratur

Assmann, Aleida (1999) *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Beck.
 Barrett, John (1994) *Fragments from Antiquity. An Archaeology of Social Life in Britain, 2900-1200 BC*. Oxford: Blackwell.
 Ebbesen, Klaus (1993) *Stendysser og jættestuer*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Ellis, Hilda R. (1943) *The Road to Hel. A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature*. Cambridge: Cambridge University Press
 Engström, Åsa (1994) I museets arkiv. *FYND. Tidskrift för Göteborgs Stadsmuseum och Fornminnesföreningen i Göteborg* 1/94, 27-29.
 Enqvist, Arvid (1922) *Stenåldersbebyggelsen på Orust och Tjörn*. Uppsala: Appelberg.

- Holtorf, Cornelius (1996) Towards a Chronology of Monuments: Understanding Monumental Time and Cultural Memory. *Journal of European Archaeology* 4, 119-152.
- Holtorf, Cornelius (1999) Megaliths :—(. In: A. Gustafsson and H. Karlsson (eds) *Glyfer och arkeologiska rum - en vänbok till Jarl Nordbladh*, pp. 441-52. Göteborg: Göteborgs universitet, Arkeologiska institutionen.
- Holtorf, Cornelius (2000-3) *Monumental Past. The Life-histories of Megaliths in Mecklenburg-Vorpommern (Germany)*. Electronic Monograph. Toronto: CITD Press. <http://citdpress.utsc.utoronto.ca/holtorf/>
- Jensen, Ola W. (1998) The Cultural Heritage: Modes of Preservation and the Longing for Eternal Life. In: A-C. Andersson, Å. Gillberg, O. Jensen, H. Karlsson, M. Rolöf (eds) *The Kaleidoscopic Past. Proceedings of the 5th Nordic TAG Conference, Göteborg 2-5 April 1997*, pp. 99-118. GOTARC Serie C, no. 16. Göteborg University, Department of Archaeology.
- Nerman, Birger (1963-4) Knut Stjerna och hans seminarium för utforskningen av Sveriges stenålder. *Lychmos* 1963-4, 222-228.
- Overing, Gillian and Marijane Osborn (1994) *Landscape of Desire. Partial Stories of the Medieval Scandinavian World*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Persson, Per (1991) Inte bara Pilane och Lunden. Om tidigt mellanneolitiska boplatser i Bohuslän. In: H. Browall, P. Persson, K-G. Sjögren (eds) *Västsvenska Stenåldersstudier*, pp. 143-177. GOTARC Serie C No. 8. Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi.
- Salin, Bernhard (1916) Riksantikvariens årsberättelse för år 1915. *Fornvännen* 1916 (Häft 5), I-IX.
- Stjerna, Knut (1912) *Essays on questions connected with the Old English poem of Beowulf*. Coventry: Curtis and Beamish.
- Thorvildsen, Knud (1985) Restaurering af megalitgrave. Gustav Rosenberg og Julius Raklev. In *Fortidsminder 1985. Antikvariske Studier* 7, pp. 36--46. Udgivet af Miljøministeriet Fredningsstyrelsen. København.
- Tilley, Christopher (1999) *The Dolmens and Passage Graves of Sweden. An Introduction and Guide*. London: Institute of Archaeology, University College London.
- Vansina, Jan (1985) *Oral Tradition as History*. London: Currey.

